

JOSIP GRBELJA

METAFORSKO VIDENJE USKOČKOG ŽIVOTA

Josip Grbelja
Večernji list
YU, 41000 Zagreb

UDK:886.2-91.09
Izvorni znanstveni rad
UR.:1990-05-11

U referatu se govori o tome da su stari hrvatski pisci metaforski »vidjeli« (doživljavali) narodne pjevače i njihovu pjesmu, pa i onu o uskocima ili same uskoke i njihove družine. Zaključak je da su sve pjesme o uskocima jedna metafora, ili svi uskoci su metafora (metafora nad tekstem). To se potvrđuje primjerima iz pjesama tzv. završke guslarske zone (oko Dinare, Kunare).

Uskoci su, rečeno je, prebjezi i četovode (povijesno) ili junaci (u narodnoj poeziji), a **metafora** – prijenos, slučaj promjene značenja riječi, jezični znak u prenesenom smislu i govorna figura, ali upravo primjer uskoka (njihova bježanja, ratovanja, prkosa trima velikim silama, ili junaštva i lukavstva u narodnoj poeziji) potvrđuje da tako jednostava jezgrovitost krije spektar dosad neistraživanih¹ odnosa u tvoračkoj snazi narodnih pojedinaca, u našoj sveukupnoj poeziji. Za potvrdu toga, evo »jednoga« slučajnog izbora:

Šibenčanin Juraj Šižgorić (1420-1509) u djelu »O položaju Ilirije i grada Šibenika«, spominjući narodne običaje, poslovice, naricaljke, svatovske, ljubavne, pastirske i ribarske pjesme, istakao je da mu je u prevodenju toga na latinski pomogao »učeni i rječiti muž« **Jakov Naplavčić**;² Dubrovčanin Džore Držić (1461-1501) u pjesmi »Sladoje«, hvaleći ljepotu seljanke »gdi

1. Iako sam o tome »neistraživanom« pisao u dva navrata (Josip Grbelja, Hej, Kunaro, ti se poravnala, »Zadarska revija«, 6, Zadar, 1985, str. 509-524; Josip Grbelja, Metaforsko viđenje uskočkog života, u Zborniku radova XXXV kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Rožaje 26-29. IX 1988, str. 545-550), te u nekim radovima uzgred, ipak smatram da smo tek na početku istraživanja, osobito ispravljanja nekih zabluda o usmenoj poetici.

2. Juraj Šižgorić, O smjestaju Ilirije i o gradu Šibeniku, Muzej grada Šibenika, 1981, prijevod Veljko Gortan, str. 53-55.

Sl. 46. – Hrvatski časnik iz Dalmacije u narodnoj nošnji i pratećim oružjem, crtež prema C. Vecellia, oko 1590.

gre s bogomōljē», zamolio je pjesnika i prijatelja **Sladoja** iz Stona na Pelješcu da mu pošalje pjesme što ih je »složil kroz smihe« (Kê s' složil jur pjesni, pošlji m' ih, moj Slado, /cić stare prijāzni, molim te prirādo);³ Hvaranin Hanibal Lucić (1485-1553) u trećem skazanju »Robinje« (1638), adaptirane narodne pokladne igre, oživotvorio je jezik priprostih Dubrovčanki **Mare, Pere i Anice** (u razgovoru o tome kako je Pera otkrila istinu o djevojci i Derenčinu);⁴ Petar Hektorović (1487-1572) iz Staroga Grada na Hvaru u »Ribanju« (1568) uzveličao je umotvornost ribara pjevača **Paskoja Debelje i Nikole Zeta**;⁵ Dubrovčanin Oracije Mažibradić (1565-1641) u pjesmi »Njeki dan sjedeći prid brijestom u hladu« hvalio je pjesme i kola **Mione, Jerine, Mare i Šeïne**;⁶ Zadranin Petar Zoranić u »Planinama« (1569) spomenuo je »mnoga **pastirska** petja i pripovisti«, među njima i **Grpkovu, Sladojevu i Zvonkinu** pjesmu »na narodnu«;⁷ Zadranin (ili Ninja-

3. Vid. Leut i trublja, antologija starije hrvatske poezije, sastavio Rafo Bogišić, »Školska knjiga«, Zagreb 1971, str. 48.

4. Hanibal Lucić – Petar Hektorović, pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 7, »Matica hrvatska« – »Zora«, Zagreb, 1968, priredio Marin Franičević; Hanibal Lucić, Robinja, treće skazanje.

5. Hanibal Lucić – Petar Hektorović, o. c.: P. Hektorović, Ribanje i ribarsko prigovaranje.

6. Leut i trublja, str. 221.

7. Petar Zoranić – Juraj Baraković, pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 8, »Matica hrvatska« – »Zora«, Zagreb, 1964; Zoranić, Planine, Kap. VI, str. 55-69.

nin) Juraj Baraković u »Vili Slovinki« (1614) zabilježio je **poklisarovu** priču o »**nikom djetetu mladolitnom**« koje je otpjevalo bugarščicu o majci Margariti ili o »dvim mladićem jedne krvi« (bratu i sinu majke Margarite);⁸ Dubrovčanin Ivan Gundulić (1589-1638) u »Osmanu« opisao je sjedeljku starca **Ljubdraga** »(U tanac se svi hitājū, / svi začinjū slatke pjesni / i razlike igre igrājū / i u pokōju i ljubēzni«) na kojoj se **pastiri** natječu u učenju pjesama, skladnoj svirci dipala i pjevanju, a pastirice u pjevanju i pravljenju vijenaca od cvijeća.⁹

Iz toga izbora, kojem bi trebalo pridodati i navod Josipa Kekeza o Benediktu Kotruljeviću, Dubrovčaninu koji je narodne poslovice umetao u svoje djelo o ekonomskoj problematici i time prethodio J. Šižgoriću,¹⁰ te pjevače i plesače »nekakve Slovene (Scavoni)«, što ih Miroslav Pantić spominje u tumačenju desetak stihova »Nepoznate bugarščice o despotu Đurđu i Sibirjanin Janku iz XV veka«,¹¹ i još mnogo sličnoga, lako je zaključiti bar troje: 1) da su Sladoje, Ljubdrag, Mare, Anica i pastiri najopjevaniji likovi u usmenoj i starijoj pisanoj književnosti,¹² da se izostavljanje ostalih pojedinosti (konkretnosti) o njima uklapa u davnašnje (do kraja »začinjavačkog razdoblja«) simbolično ili amblematično, odnosno metaforsko shvaćanje pjevača (svirača) i da se takva tradicija u usmenoj narodnoj poeziji produžila do danas navođenjem pjevanja pastira (ili pastirica), vodarica, biljarica, vez-vezilica, vila ili junaka u brojnim pjesmama (a da se o njima ne kaže ni jedna pojedinost); 2) da se Barakovićevo »niko dite mladolitno«, kao pjevač ili prenositelj informacija i poruka, signalizator događaja ili pojava, javlja u mnogim pjesmama,¹³ 3) i da su stari pisci u Hrvatskoj kontinuirano osluškivali i bilježili tradiciju i nastojanja naroda iz svoga kraja, obavijajući ih tajnovitošću, bolje reći metaforski.

II

Prvi spomeni uskoka u književnosti (pisanoj i usmenoj) također su obavijeni tajnovitošću, metaforski. Prije nego što to objasnimo, navodimo da su povjesničari Stjepan Antoljak,¹⁴ Grga Novak,¹⁵ Ivan (Ivo) Kasandrić¹⁶ i drugi, pišući o bunama u Dalmaciji ili o buni hvarskih pučana 1510-1514, više puta spomenuli »veslače na komunalnim galijama«, »prebjege s obale na otoke« (Poljičane) ili »brodare trgovce«, te isticali strah pred zagonetnim došljacima na Hvar.

- Petar Zoranić – Juraj Baraković, o. c.; J. Baraković, *Vila Slovinka, skazanje pismi osme, Pisnik i žučnopjke*, str. 314-337, bugarščica, str. 333-337.
- Leut i trublja, o. c.; Ivan Gundulić, *Osman, Sjediljka starca Ljubdraga*, str. 243-244.
- Josip Kekez, Svaki je kamen da se kuća gradi, Izdavački centar »Revija« RS »Božidar Maslarić«, tisak RO »Zagreb«, Samobor, 1986, str. 11-12.
- Miroslav Pantić, *Nepoznata bugarščica o despotu Đurđu i Sibirjanin Janku iz XV veka*, Zbornik »Matice srpske« za književnost i jezik, knj. XXV, sveska 3, 1977, str. 421-439; napominjemo da je tumačenje desetak stihova Pantić popratio prilično neznanstvenim argumentima i da se to tendenciozno prenosi iz napisa u napise, iz knjiga u knjige. Riječ je o stihovima bugarščice što su je 1. lipnja 1497, uz ples, u dvorištu dvora u Gioia del Colle na jugu Italije kraljici Isabelli del Balzo otpjevali »Scavoni«: navode se njihova imena.
- U knjizi Olinko Delorko, *Narodne pjesme otoka Hvara, »Čakavski sabor*, Split, 1976, na primjer, lik Ive Senjanina opjevan je u 14 pjesama (lik Ivana uopće u 36 pjesama), Janka Sibirjanina u četiri pjesme (Janka uopće u 19 pjesama), Anđelije u 26 pjesama, Marka Kraljevića u 29, a Mare čak u 44 pjesme; u knjizi istoga autora Ljuba Ivanova, »Matica hrvatska«, Split, 1969, lik Ivana Senjanina opjevan je u 12 pjesama (Ivana uopće u 21 pjesmi), lik Janka Sibirjanina u 3 pjesme (Janka uopće u 6 pjesama), Anđelije u 6 pjesama, Marka Kraljevića u 10 pjesama, a Mare u čak 25 pjesama.
- O djetetu kao informatoru, signalizatoru vidjeti u knjizi: O. Delorko, *Narodne pjesme otoka Hvara*, o. c.; pjesma br. 116 II (4) *Goji majka jedno dite lipo*, str. 200: »Dite piva a ona njemu oslužuje vino/pak je ona paši govorila: / Počekaj me, paša gospodare, / nek ja idem malo iz bijela dvora / neka pitam ono malo dite/ što ono piva da mi sinoć priminula majka / jutros da mi rano ukopana«; pjesma br. 128 XIV (27) *Gorom jaše dite Arbanaje*, str. 218-220, u kojoj »dite Arbanaje« donosi vijest o smrti devet Jugovića na Kosovu polju (sakupljač je Ivan Novak; ili slično u knjizi O. Delorko, *Ljuba Ivanova*, o. c.; pjesma br. 9 *Propast Jugovića*, str. 13-14 »Goron jaše arbonoško dite / goron jaše, goron popivaše / svaku pismu kŭ je zapivao / Jugovića majku spominjao: 'Da si bidna, Jugovića majko / da si lipo roda narodila / lipo roda devet sinov mlodi / a sad si hi jedna poželila / na Kosovu, na 'no ravno poje i«); pjesma br. 175 I (3) *Do tri pobratima: Marko Kraljević, Janko Sibirjanin i Ivo Senjanin pobiju Turke oko Senja*. Marko Kraljević je poštedio jedno dijete (odsjekao mu je »samoo desno uho i izvadio lijevo oko) te mu rekao: »Hodi s Bogom, tursko momče malo / kaži tamo što je bijelo amo i« (sakupljač je Anibal Ivančić).
- Stjepan Antoljak, *Bune pučana i seljaka u Hrvatskoj, »Matica hrvatska*, Zagreb, 1956.
- Grga Novak, *Prošlost Dalmacije*, I, Zagreb, 1944; G. Novak, *Pučki prevrat na Hvaru god. 1510-1514*, Split, 1918.
- Ivan (Ivo) Kasandrić, *Hvarski pučki ustanak, »Čakavski sabor*, Split, 1978.

Petar Hektorović, koji je poput Hanibala Lucića morao bježati s otoka, u strahu od Turaka i uskoka, dao je, među ostalim, poetsku simboliku toga trenutka. Ribar Paskoje, zna se, bugaršćicu »Marko Kraljević i brat mu Andrijaš« pjeva poslije divljenja izletnika »baščini«, u zoru, s pojavom prvih Sunčevih zraka, kad napuštaju Luku i plove prema Suletu, drugom dijelu »baščine«. Ribar Nikola Zet bugaršćicu o Radosavu Siverincu i Vlatku Udinskom završava »prem na kraj dopriše Bračkoga otoka« (drugoga dijela »baščine«). Potenciranjem buđenja »baščine« i pojave iskonskog »kulta sunca« (svitanja, rađanja),¹⁷ Hektorovićev trodnevni izlet prerastao je u tom trenutku iz idilične okolice u povijesno, u ideologeme »baščine«, i od Hvara prostor se širio na Šoltu, Brač, Split, Dubrovnik, Mletke i Damask, a oni koji su »uskakali« u taj prostor bivali su sve zagonetniji. To ni u kojem slučaju nije bilo slučajno.

Juraj Baraković, također se zna, u osmoj pjesmi »Vile Slovinke«, pod naslovom »Pisnik i žučnopojske«,¹⁸ opisao je kako su se na bogatom piru okupili ugledni dalmatinski plemići (nabraja ih) »i pokle se sopra dviže«, oko ponoći (prijelaz u novi dan), »niko dite mladolitno« (nepoznato, zagonetno), što je ukorijenjeno u usmenoj tradiciji, zapjevalo je bugaršćicu o dvojici mladića koji su služili tuđeg gospodara (dužda) i poginuli. Poklisar je, pričajući o tome pjesniku, istakao da su okupljeni oko stola uzdisali, bljedili i plakali, a kad je poklisar, na pjesnikovu molbu, otpjevao bugaršćicu, i pjesnik je priznao da mu se srce prepolovilo, kao da ga je ujela zmija. Poklisar je pjesniku još otkrio da je Petar poginuo na duždevoj galiji kod Krfa, a da su Senjani ubili Ivana kraj Korčule.

Tu metaforu o »baščini« i »uskocima« dramaturgizirala je vila tvrđnjom da je »moma Grkinjica« Petru dala »mrzle vode zabitljive«, a »lipa Cvite primorkinja« okrunila Ivana vijencem »od primoga vilovita«, da se oni nikad sestri i majci »ne zavrata«.

Budući da istraživači bugaršćica pišu da je Baraković pjesmu o majci Margariti, vjerojatno, »slušao i naučio govoriti naizust još u ranoj mladosti«¹⁹ (od 1548. do 1564), to bi moglo značiti da je uskočki život (u tom slučaju borba protiv duždevih vojnika) metaforski viđen i prije godine 1540, odnosno da je već tada bio »općepoznat« kao i bugaršćica o majci Margariti. Pridodamo li da se riječ »poginuli« uopće ne spominje, nego zaborav, omamljivanje, ljubavni tajanstveni nestanak (kao i u bugaršćici o Marku i Andrijašu), eto dokaza da je pjesnik »vidio« uskoke u »mutnim vremenima« (metaforski).

Mutna vremena bila su i u vrijeme Andrije Kačića Miošića (1704-1760), jer inače ne bi opjevao i hvalio općenarodnu obranu stanovnika Korčule, Marine, Šibenika, Vrilike i drugih mjesta, gdje su otpor napadaču pružali »dica, starci, gizdavi trgovci, / popi, fratrici, gospoda i lovci, / udovice, žene i divojke / i njihove još starice majke«,²⁰ niti bi istovremeno najhrabrijim junacima (uskocima i serdarima) stavljao na prsi mletačka odličja, čega nema u narodnim pjesmama, a čime je uskocima dao drukčiju povijesnu perspektivu od one koju im je namijenio narodni pjesnik.

III

Tako smo »došli« do prostorne metafore (»metafore nad tekstom«): svi uskoci su u usmenoj narodnoj poeziji – metafora, ili sve pjesme o uskocima jedna su metafora!

Znamo da je Džore Držić opisao »gizdave seljanke« koje bez žurbe »u pjesnijeh na dan tra-

17. Kult sunca, »prve zrake« (jutarnje) i kult vrhunaca uzduž jadranske obale (od Istre do Makarske) osobito je obradio Ante Škabalj u knjizi *Obredne gomile*, »Sveti Križ na Čiovu«, 1970.

18. Petar Zoranić – Juraj Baraković, o. c.; J. Baraković, *Vila Slovinke*, str. 331-337.

19. Josip Kekez, *Bugaršćice*, »Čakavski sabor«, Split, 1978, str. 9.

20. *Pjesmarica – odabrane Kačićeve i narodne junačke pjesme*, priredio o. fra Karlo Kosor, II izdanje, Sinj, 1966, štampa NIP »Slobodna Dalmacija« Split, str. 41, 43-44. i dr.

ju / i tancem s ovčari pod ubrus igrāju« – negdje u dubrovačkom zaleđu, da takve pjevače i pjesme spominju i ostali stari pisci, te da iz Zoranićevih »Planina« također mnogo doznajemo o narodnom stvaraocu i njegovoj »organiziranoj cjelini« (jednoj pjesmi ili o književnosti uopće). U Kap. VI (»Prvi dan na planinah. Pismi razlike po pastirih rečene«) opisani su pastiri koji su odlučili besjediti »dokle se nagne sunce«. Medar, njihov starješina, mladem je pastiru rekao: »Nu, BORNICE moj, znam da mnoge pismi u pameti jimaš, budući, kako si mlad, smin i u ljubavi, prosladi dake srca družini ovoj kojomgodi od tvojih ljupkih pisam«, a Bornik je zapjevao pjesmu (akrostih) »Jelina«. Medar je zatim drugom mladiću rekao: »Nu i ti sada, VLADE, reci od tvojih kojogodi, ki znam da mnoge i mnoge imaš«, a on je zapjevao pjesmu (akrostih) »Lučica«. Treći je put zamolio SLADMILA: »... i ti od tvojih pisam da vi' da narejenu reci«, a on je zapjevao pjesmu »Mariita«. Vlade je svoju pjesmu popratio »citarom«, Sladmil guslama, a SIPKO je »popogudiv i glas zukom srediv« kliknuo svoju pjesmu, poslije čega je ZORAN (pjesnik »Planina«) naricao »Jagu« (»Ja Gudući...«), ZVONKO je pjevao tužnu pjesmu »ku cić one moje nemile ljubovce složil...« (sam je, dakle, pjesmu i sastavio), a onda su se obratili ZELENKU: »...jer svi znamo da pismom obilan jesi«²¹. Može se reći da je Zoranić u planinama, odnosno u Dalmatinskoj zagori između Zadra i Šibenika (Bukovica i Ravni kotari), pastire i njihove pjesme, poput Dž. Držića, doživio kao druženje, prirodnost i rodoljublje, da su i ostalim starim piscima – svi pastiri i seljanke (pjevači i svirači) jedna metafora – **idiličnost!**

IV

Slično je s uskocima, jer i pjesnički tekstovi o njima funkcioniraju globalno (metafora – **model izlaganja**). Iako smo o tome opširnije pisali u »Zadarskoj reviji«²² a kraće u Zborniku radova XXXV kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije,²³ podsjećamo da istovjetne gradbene elemente (metafora – **model izlaganja**) imaju san uskoka Vuka Mandušića (»San Vuka Mandušića«), san lijepa Senjanke Anđelije, sestre Ive Senjanina (»Smrt od Senja Tadije«), san staroga Čejvan-age iz Udbine (»Lički Mustaj-beg brani Udbinu«) i snovi ostalih junaka i junakinja epskih pjesama tzv. završke guslarske zone.²⁴ Njihovi snovi metaforsko su viđenje uskočkog života/smrta.

Isti je zaključak kad je riječ o uskocima i nadnaravnosti, npr. o Stojanu Jankoviću i zmijevili posestrimi (»Pisma o smrti Stojana Jankovića«), o Ivi Senjaninu i kupanju vila u jezeru na Timan-planini (»Ivan Senjanin i sestra Janković Stojana«), o Nikolici Senjkoviću i »nikom iz oblaka« (»Junaštvo Nikolice Senjkovića«).

Jednako vrijedi za kanone epskih pjesama o uskocima i hajducima s Kunare (Dinare), koje nije smio mijenjati ni najsmioniji stvaralac, jer su i oni globalnih funkcija (u drugim krajevima ne!): »uvik rđa od rđe otpada«, »sramota je pravom junaku / ženskom krvlju okrvavit ruke« (dopušteno je, međutim, da ljubav nevjernicu spali u »voščanoj košulji«), »muško bio, pa i poginuo, »grihota je na konju umriti«, nemoguće je naknaditi junakove »suze gorke«, sin jedinac i konj – najdragocjeniji su, ne smije se varati na megdanu, niti sknaviti grob poginuloga ili umrloga junaka.

Tabuiziranost, nedostižnost u junaštvu, lukavstvu i dopadljivosti, koji u narodnim stihovima pripadaju »zatvorenom krugu« strogo izabranih pojedinaca, a kao metafora funkcioniraju globalno (**nad** tekstom), okarakterizirani su stihovima:

21. Petar Zoranić – Juraj Baraković, o. c.; P. Zoranić, Planine, str. 55-69.

22. Vid. bilješku br. 1, prvi dio.

23. Vid. bilješku br. 1, drugi dio.

24. Istraživači pod »završkom guslarskom zonom« podrazumijevaju tromedru između Dalmacije, Bosne i Like, te dio Hrvatskog primorja do Senja i zaleđa.

»I danas su u mračnoj tamnici,
Ako nisu davno poginuli«
(»Smrt od Senja Tadije«)

Metafora život/smrt, eto, ostala je do danas: uskoci su pretvoreni u simbol, funkcioniraju interakcijski, u prostoru i vremenu, ali sve do danas zagonetno.

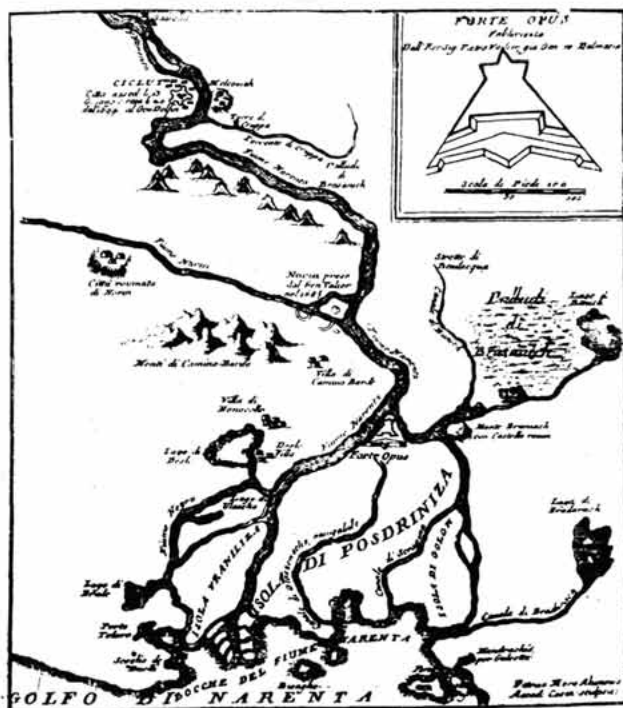
V

Metafora kao **model poredbe** (izbora smisla riječi, sličnosti), u kojoj je koncentriran psihološki mehanizam, također je prisutna u pjesmama o uskocima i hajducima i u sebi »nosi«, kao u ostalim narodnim epskim pjesmama, upravo takvu mogućnost, gradbu, izbor, metaforu-poredbu:

1) oni koji ne smiju »uhoditi klance jadicovce« na dinarskim vrljetima, odnosno četovati, spuštaju, na primjer, glave i gledaju kako »ditelina raste na zavojke« ili »dojke u mlade divojke« (»Smiljanić na Zečevu«);

2) svaka uskočka kula hrani »po divojku«, i one su »tankovite«, lijepo (»samamile bi zvizde s neba«), ukrašene (npr. pojasa »s tri litre zlata«), gospodskog izgleda (kojim zasljepljuju svatove), lukave i hrabre, pa ih i otimaju, ili se svatovi pretvaraju u četu i obratno (»dotle četa, odatle svatovi« u pjesmi »Ženidba Ilije Smiljanića«), ili u tim istim kulama i na vrljetima »junačke jadicuju majke« (»Ženidba Ilije Smiljanića«, »Ropstvo Janković Stojana«);

3) u pjesmi »Smrt Mijata Tomića« govori se o dolasku Tomića i malog Marijana pred kuću

Sl. 47. – Ušće rijeke Neretve s tvrđavom Opuzen, prikaz prema V. M. Coronelliu, Venecija 1696.

Ilije Bobovca. Domaćica ih je dočekala riječima: »Bježi, kume, pokise ti sedlo«. Kad Mijat to nije poslušao, ona je nastavila:

»Crna čavka oko kuće lijeće,
Pozobat će bjelicu pšenicu!«

Izrazila se simbolima (poredbama) razumljivim sudionicima hajdučke borbe, još bolje – simbolima usmene poezije (modelom poredbe), a takvih metafora o sudionicima uskočkog života može se naći u pjesmama s obje strane Velebita i Dinare, sve do najudaljenijih otoka.

VI

Ivan Senjanin i Senj, bar kad je riječ o obalnom dijelu Dalmacije i otocima, zaslužuje poseban osvrt. Izraz »Ivan Senjanin« nastao je zamjenom imena i prezimena povijesne ličnosti Ivana Vlatkovića (Vlatkov, Vlatcov, Vlacov, Ladko ili Latko, Novaković ili Novaković-Vlatković)²⁵ i postao amblematičan (simboličan), i to samo zato što je Ivan rođen u Senju i tu proveo najveći dio života. Takav proces je u skladu s trećim Meierovim tipom uzroka o nastajanju metafore,²⁶ da afektivnost regulira poruku, iskaz, i da je posljedica toga slikovni govor. Takav »govor« u ovom slučaju sveo se na još »užu« amblematičnost i dostatno je u pjesmi reći »Ivo« ili »kapitan Ivo« pa da se razumije o kome je riječ.

Vjerojatno zbog takva procesa u našim epskim pjesmama ne spominje se povijesni život Ive Senjanina: odlasci u akcije, napadi, pljačke i otmice, kopnom od Like do Trebinja, morem od Senja do Hvara i Neretve, ili do Istre. Čak se u pjesmama ne spominje ni suđenje Ivanu Vlatkoviću i bratu mu Mihi u srpnju godine 1612. u Karlovcu, pa ni pogubljenje toga jadranskog Odiseja 1612, iako su podnesene brojne peticije i molbe da se braći poštedi život. Možda je to zato što oni tada i nisu bili »Ivo Senjanin« i njegov »nevini brat« (metafore), već su to postali tek nakon njihova tajnovitog pogubljenja i skrivanja njihova groba (ni danas se ne zna gdje su pokopani), kad su se počele širiti legende o njima, iz kojih je narodni stvaralac odabirao ono što je odgovaralo njegovu pogledu na život i smrt. To je ušlo u pjesmu, ta amblematičnost, i zadržavajuće je i začuđujuće kako je Ivan Senjanin prikazan npr. u pjesmama s jadranske obale ili otoka:

1) kao **ubojica**: u pjesmi »Zvijezda Danica – dar Grkinji djevojci« mladi momak Ivan Senjanin ubio je Grkinjicu kad je od njega zatražila zvijezdu Danicu umjesto jabuke²⁷ (jer jabuka u našoj narodnoj poeziji funkcionira kao globalna metafora, Danica još više); u pjesmi »Ide More na vodicu hlodnu«²⁸ Ivan Senjanin je u gori obljudio lijepu zaručnicu Maru, zatim je zaklao »kako jognje mlodo«, pokrio je djetelinom i pošao k njezinoj majci da mu, kad je Mare mrtva, ona dade darove, što je Ona učinila, ali je vila otkrila Ivu ubojicu i majka se od jada ubila;

2) kao **otmičar** – u pjesmi »Ivan Senjanin i dizdar od Livna«²⁹ oteo je dizdarevu kćer Zlatiju; u pjesmi »Od Senja Ivane«³⁰ oteo je majci »suho zlato« (koje je prosilo trista prosaca, najviše aga i begova), ali se djevojka pokrstila u Mandalinu; u pjesmi »Bilograjka Mare«³¹ oteo je

25. Anđelko Mijatović, Uskoci i krajišnici – narodni junaci u pjesmi i povijesti, »Školska knjiga«, Zagreb, 1974, str. 9-39, piše o podrijetlu, životu (čotovanju) i smrti Ive Senjanina, navodeći izvore u kojima se navode prezimena koja se pripisuju tom junaku (bilješka 1. u Mijatovićevoj knjizi) te zaključujući: »Gorak je bio kruh toga ratnika«.

26. Ante Stamač, Teorija metafore, »Znaci«, Centar za kulturnu djelatnost SSO, Zagreb, 1978, str. 65/66; bilješka: H. Meier, Die Metapher, Winterthur, 1963, str. 175-216 (nastajanje metafore).

27. Narodne epske pjesme II, priredila Maja Bošković-Stulli, »Matica hrvatska« – »Zora«, Zagreb, 1964, pjesma br. 14.

28. O. Delorko, Narodne pjesme otoka Hvara, Split, 1976; pj. br. 88 L; sakupljač Petar Ružević.

29. Pjesmarica – odabrane Kačićeve i narodne junačke pjesme, priredio o. fra Karlo Kosor, II izd., Sinj, 1966, str. 121; citiramo Ivinu tamnovanje prije otmice: »Procvilo sužanj u tavnici/ eto gori u kamenu Livnu,/ u tavnici livanjskog dizdara./ To je glavom Ivan Senjanine./ On mi tavnji za sedam godina./ da ne vidi sunca ni miseca... Cvili Ivan kano guja ljuta./ Očuti ga Zlatija djevojka, čer jedina livanjskog dizdara...«

30. O. Delorko, Narodne pjesme otoka Hvara, o. c.; pj. br. 130 I (2); sakupljač Rinaldo Nališ.

31. O. Delorko, o. c.; pj. br. 217 XXIV (85); sakupljač Miho Anđelinović.

Maru siroticu, koju je maćeha sprečavala da se uda; u pjesmi »Sele Lenjkovića bana i od Senja Ivane«³² oteo je sestru bana Lenkovića a njega ubio, ali se sestra utopila u bunaru (brata i sestru spasila je zatim vila); u pjesmi »Ive Senjanine ugrabi sestru Bogdanovu«³³ – oteo ju je na prijevru; u pjesmi »Nasamarila ga« opisuje se kako je Ivan Senjanin »zarobija neznana deliju« misleći da je »ženska glava«, ali to nije mogao ustanoviti dok delija nije pobjegao i povikao »boje su mi u nidarci dojke,/ nego tvoje u bašči naranže!«; u pjesmi »Ona će ih sve naučiti«³⁴ oteo je »sele Korlovića«; u pjesmi »Osvajačevo lukavstvo«³⁵ oteo je »zlatu Memagino«; u pjesmi »Nema mora s kojega bi mu utekla«³⁶ opisano je kako je oteo mladu Mrkonjičku;

3) kao **ljubavnik i obljubljenik**: u pjesmi »Izjidrilo jedno molo drivo«³⁷ od Senja prema Bolu, kaže se da je u Bolu Ivan Senjanin ugledao sestru Vukovića, zatražio od nje kitu cvijeća, a kad ga je ona odbila, odjedrio je ljutito, govoreći da ga u Senju čeka ljepša i viša sestra Milkovića, ali mu je Vukovićeve sestra dobacila da je u Milkovićeve već »čedo ispod pojasa«, na što je Ive Senjanin »zavapi iz garla tankuoga«; u pjesmi »Radulova Ane«³⁸ kaže se da se Ane hvalila: »Druge moje, sve ste obljubljene /od junaka Senjanina Ive./ al ja nisam niti ću ikada!«, što je Ive čuo i, prema savjetu majke, sakrio se u dvoru tri ljetna mjeseca, pustivši kose, a onda je Radulovu Anu, »kao drugaricu«, pozvao na vodu, obljudio je na prijevru i poslao njezinoj kući; u pjesmi »Ljuba od Senja Ivana« priča se o mladim Mostarkama koje su, bijeleći platno, hvalile svoju braću ili zaručnike, samo ne Anda, ali ona otkrije da joj je zaručnik Ivan Senjanin i da se ne javlja već devet godina. Predložile su joj da prodajom platna skupe novac i da ona otputuje k njemu u Senj, ali je ona od majke dobila staroga očeva konja, preobukla se u kaludera i otputovala. Doznala je da i Ive devet godina tuguje za Andom (Anđelijom) i da je na samrti. Ona (kaluder) rekla je da Anda »nije pobolila ni drugog dobavila«, već da mu šalje pozdrave i poručuje da u prvu nedjelju dođe sa svatovima, jer inače »nećeš vidit ni dara ni divojke«. Kad je Ive to čuo, odmah je umro; u pjesmi »Kaloper divojka«³⁹ kaže se da je Ive Solinjanin (a bit će Senjanin) pogledao Kaloper divojku kako šeće i da ga je od toga zaboljela glava, pa je njegova majka pisala njezinoj majci da u Senj pošalje Kaloper divojku, ali je ova pristala tek na četvrto majčino zaklinjanje (»poželila majka«, »poželila babe«, »poželila druge«, »poželila braću«), otputovala u Senj i poljubila »umirućeg« Ivu, na što se on skočio i naljubio se djevojke. Tada mu je ona rekla: »Bor te ubi, Senjaninu Ive, /di je vira da bi te ubila,/ di su riči Isus i Marija?« On joj je tada pružio jabuku od zlata i u njoj devet prstenova, od kojih »svaki valja po devet gradova«, što je značilo da će svadba biti za »nediljicu dana«; u pjesmi »Senjanin Ivane«⁴⁰ govori se kako je Ivanov brat Stipe zapustio svoju ljubu i ljubovao sa Zadarkinjom Marom, te je Ive Mari izvadio oči (»pa ih meće u brig vode ladne«), uzeo natrag darovanu joj zlatninu i derdane, sačekao brata Stipu, ukorio ga, vratio se nevi, dao joj nakit skinut s Mare, a ona Ivi vezenu košulju (na njoj je »više zlata neg bijela platna«) i jabuku od zlata; u pjesmi »Ženidba Ive Senjanina«⁴¹ kaže se da je Ive oženio vilu planinkinju, da mu je rodila sina Stipu, sagradila kulu »sve od kosti konjske i junačke« i pobjegla »k vilam u planinu«, te da je Ive uzalud smirivao zaplakanog Stipu; u pjesmi »U voljenoj djevojci otkrio sestru«⁴² Ivan se potužio majci da se, kad s društvom pije vino, nema u koga zakleti nego u desnicu ruku (»pa mi ruku zauzele kletve!), a ona mu je otkrila da su mu

32. O. Delorko, o. c.; pj. br. 222 I; sakupljač Luka Bervaldi Lucić;

33. O. Delorko, o. c.; pj. br. 223 II; sakupljač L. Bervaldi Lucić;

34. O. Delorko, Ljuba Ivanova, Split, 1969; pj. br. 118; kazivala na Visu 1962. Perina Sviličić.

35. O. Delorko, Ljuba Ivanova, o. c.; pj. br. 122; kazivala na Visu 1962. Katica Eldan.

36. O. Delorko, Ljuba Ivanova, o. c.; pj. br. 178; kazivala u Stonu 1963. Frane Vojvodić.

37. O. Delorko, Narodne pjesme otoka Hvara, o. c.; pj. br. 111 LXXIII; sakupljač Petar Ružević.

38. O. Delorko, Narodne pjesme otoka Hvara, o. c.; pj. 137 VIII (18); sakupljač Rinaldo Nališ.

39. O. Delorko, Narodne pjesme otoka Hvara, o. c.; pj. br. 185 XI (37); sakupljač Anibal Ivančić.

40. O. Delorko, Narodne pjesme otoka Hvara, o. c.; pj. br. 188 XIV (44); sakupljač Anibal Ivančić.

41. O. Delorko, Narodne pjesme otoka Hvara, o. c.; pj. br. 218 XXV (87); sakupljač Miho Anđelinović.

42. O. Delorko, Ljuba Ivanova, o. c.; pj. br. 5; kazivala u Prudu (Metković) 1964. Manda Volarević.

sestricu oteli Turci kad joj je bilo tri godine. On je u Udbini vidio djevojku sličnu njemu, otišao po nju i u gori na nju naslonio glavu, a proletjela je lastavica i zapjevala: »Bože mili, na daru ti fala,/ lipo j' vidit Seljana Ivana,/ a sa onom lijepom divojkom,/ misli Ivo da mu je divojka,/ a on mu seka Anđelija!«. Kad su stigli u dvor, majka je prepoznala kćerku. Izljubili su se, a zatim su obje »pale mrtve«; u pjesmi »Povratio se na vrijeme«⁴³ opjevano je kako se Ivan Senjanin ženio Ružom Sibinjanin Janka i kako mu je Janko, poput Stojana Jankovića (»Gnjizdo vila tica lastovica...«), oduzeo u toku svadbe, a Ivi su dali Ružinu sestru; u pjesmi »Ipak je junak najljepši poklon«⁴⁴ govori se kako Ive Senjanin nije ugodio Novkinji djevojki, a ugodio joj je Janko Sibinjanin; u pjesmi »Uklela ga«⁴⁵ Anica djevojka savjetuje svoje drugarice da ne ljube potajno junaka kako je ona Ivu Senjanina (»Senjanina, zmija ga ujila«), koji je u pjesmi povezan sa kanibalizmom što su ga priredili Mađar ban, a zatim Marko Kraljević: »kruto kune Anica divojka,/ da ne moga noći prez pomoći,/ nit mu moga biti dan svanuti,/ neg vapija Anicu divojku./ Jedno malo postajalo vrime,/ knjigu piše Senjanine Ive,/ a na ruke Anice divojke,/ da ne more noći prez pomoći,/ nit mu more biti dan svanuti,/ neg vapi Anicu divojku.« Ona je otišla u njegov dvor, ali »čim je Ive okon nadazrija,/ odma' Ive dušicu pustija«;

4) kao sudionik **neobičnih događaja ili situacija**: u pjesmi »Radulova Ane« Ive je jedinac u majke (»Oj Ivane, moj jedini sine!«); u pjesmi »Do tri pobratima« kaže se da »vino piju do tri pobratima:/ jedan Marko a drugi je Janko/ a treći je Senjanin Ivane«; u pjesmi »Kraljević Marko«⁴⁶ govori se o Marku mornaru koji je ljubovao s Ivinom ljubom, pa ih je Ive zatekao, Marka Kraljevića nagradio, a ljubi odsjekao glavu; u pjesmi »Mirković srdare«⁴⁷ pjeva se kako je Ive Senjanin, zajedno s Mijom Goraninom, Mijatom hajdukom i Markom Kraljevićem, a na poziv Anđelije, sestre serdara Mirkovića iz Ravnih kotara, pošao pod Imbrik na polje da podijeli megdan s tisuću Turaka Kune od Udbine; u pjesmi »Senjanin Ivane«⁴⁸ vila je s planine proklinjala Ivu Senjanina i vino što ga je pio, jer »poginu ti sinovac Tadija/ i š njim drugi' trideset Senjana!«, pa je Ivan skupio trideset Senjana i pobio Turke a zarobio Panžu Gračanina i dao ga Tadijinoj majci da mu ona izabere smrt; u pjesmi »Luka barjaktare«⁴⁹ Luka je, na pitanje mlade Albezade »što je tebi kapetan Ivane?«, odgovorio »Ono mi je moj mili ujače!«; u pjesmi »Anica i mladi Violando«⁵⁰ Anica je izjavila: »jo som kćierka Iva Senjanina/ a ljubovca Kraljevića Morka!«; u pjesmi »Uplašio se opasna puta«⁵¹ kaže se: »Pilo vino trideset srdara/ i dvadeset i tri kapetana,/ među njima Ivan kapitane./ Služi vino mali Marijane«, kojem je Ivan kapetan prigovorio da svakome »lipu čašu daje«, samo njemu, svome ujamu, daje »priko srca i desnice ruke«, a mali Marijan mu je odgovorio da se njegovo društvo poženi i poudalo, samo njemu ujak ne da. Ujak Ive mu je obećao da će ga oženiti u Turčiji gradu, u Vida Marušića, u kojeg je prelijepa djevojka, ali da do tamo treba projahati Bukovicu, Orahovicu i Diku, visoku planinu u kojoj vuci i medvjedi »mrtve glave na gomilu slažu,/ sve od konjâ i dobri junakâ«. Mali Marijan je odustao od putovanja govoreći – makar se nikad ne oženio; u pjesmi »Kažnjeni Tale«⁵² govori se o Mari koja je ugledala Ivanov povratak iz Mletaka, ali je to bio Tale Višnjani, koji je porobio Senj, Marinu majku konjima izgazio, a Maru poveo u ropstvo. Ona mu je zaprijetila dvojicom braće – koji će nju izbaviti i njega uništiti, a tako je i bilo; u pjesmi »Ne treba da žali

43. O. Delorko, Ljuba Ivanova, o. c.; pj. br. 47; kazivala u Poljicama (Hvar) 1966. Jela Stipinović.

44. O. Delorko, Ljuba Ivanova, o. c.; pj. br. 222; kazivala u Olibu 1953. Marija Corić.

45. O. Delorko, Ljuba Ivanova, o. c.; pj. br. 252; kazivala u Jezerima (otok Murter) 1956. Matija Klarin.

46. O. Delorko, Narodne pjesme otoka Hvara, o. c.; pj. br. 177 III (7); sakupljač Anibal Ivančić.

47. O. Delorko, Narodne pjesme otoka Hvara, o. c.; pj. br. 178 IV (11); sakupljač Anibal Ivančić.

48. O. Delorko, Narodne pjesme otoka Hvara, o. c.; pj. br. 189 XV (45); sakupljač Anibal Ivančić.

49. O. Delorko, Narodne pjesme otoka Hvara, o. c.; pj. br. 191 XVII (47); sakupljač Anibal Ivančić.

50. O. Delorko, Narodne pjesme otoka Hvara, o. c.; pj. br. 243 XXII; sakupljač Luka Bervaldi Lucić.

51. O. Delorko, Ljuba Ivanova, o. c.; pj. br. 56; kaziva u Jezerima (otok Murter) 1965. Tome Pirija.

52. O. Delorko, Ljuba Ivanova, o. c.; pj. br. 62; kazivala u Hodilju (Dubrovnik) 1963. Kate Antunica.

Sl. 48. – Grb kneza B. Frankopana (?) iz vremena oko 1500, naden oko Jezerana (lapidarij Gradskog muzeja Senja)

su⁵³ govori se: »Knjigu štije Senjanine Ivo, / knjigu štije, a suzu proliva«. Došla mu je od njegove djevojke, sestre Mitrovića, a u njoj piše da po djevojku ne smije doći s tuđinom djeverom, nego s bratom ili njegovim sinom, kojih on nema. Ivanova sestra predložila je da njoj Ive ošiša kosu i da će ona, preodjevena u muško, poći s njim. »Kâ je Ivo sestri kosu brijio, / više ju je suzom poljevajo/ nego vodon iz zlatna inbrika. / Sestra mu je svoja govorila: / Ti ne žali žutu kosu moju, / ti ne žali, moj rođeni brate, / kosa moja ko zelena trava, / danas kosiš, sutra nova nikne!«; u pjesmi »Lakovjernost Begove ljube«⁵⁴ govori se o izlasku iz Senja čete od trideset hajduka Mijata Tomića koji su pošli po djevojku iz kuće Vida Marušića; u pjesmi »Brat obljubio sestru«⁵⁵ govori se o incestu Ive Senjanina; u pjesmi »Izmakla paši gotovo iz zagrljaja«⁵⁶ govori se kako je Ive Senjanin prodao Turčinu svoju ljubav Maru, majku malog čeda, za »blago nebrojeno« i »svilu nekrojenu«, ali je Mara ubila pašu u njegovu dvoru, orobila ga, vratila se k Ivi i rekla mu da bi i njega ubila – da je nije od ljudi sramota i od Boga grehota; u pjesmi »Prevarile ga da ne bude sramote«⁵⁷ pjeva se o »nevisti i zavi« koje na čardaku Ive Senjanina vezu, te je zava otkrila da

53. O. Delorko, Ljuba Ivanova, o. c.; pj. br. 88; kazivala u Petrači (Župa dubrovačka) 1962. Mare Grbić.

54. O. Delorko, Ljuba Ivanova, o. c.; pj. br. 110; kazivala u Zatonu Malom (Dubrovnik) 1963. Mare Radiš.

55. O. Delorko, Ljuba Ivanova, o. c.; pj. br. 146; kazivala u Prudu (Metković) 1964. Manda Volarević.

56. O. Delorko, Ljuba Ivanova, o. c.; pj. br. 241; kazivala u Brusju (Hvar) 1965. Filomena Palarić.

57. O. Delorko, Ljuba Ivanova, o. c.; pj. br. 267; kaziva u Podgori (Makarska) 1968. Mare Jakić.

Sl. 49. – Grb senjskog kapetana Ivana Lenkovića iz 1538, tvrdava Nehaj

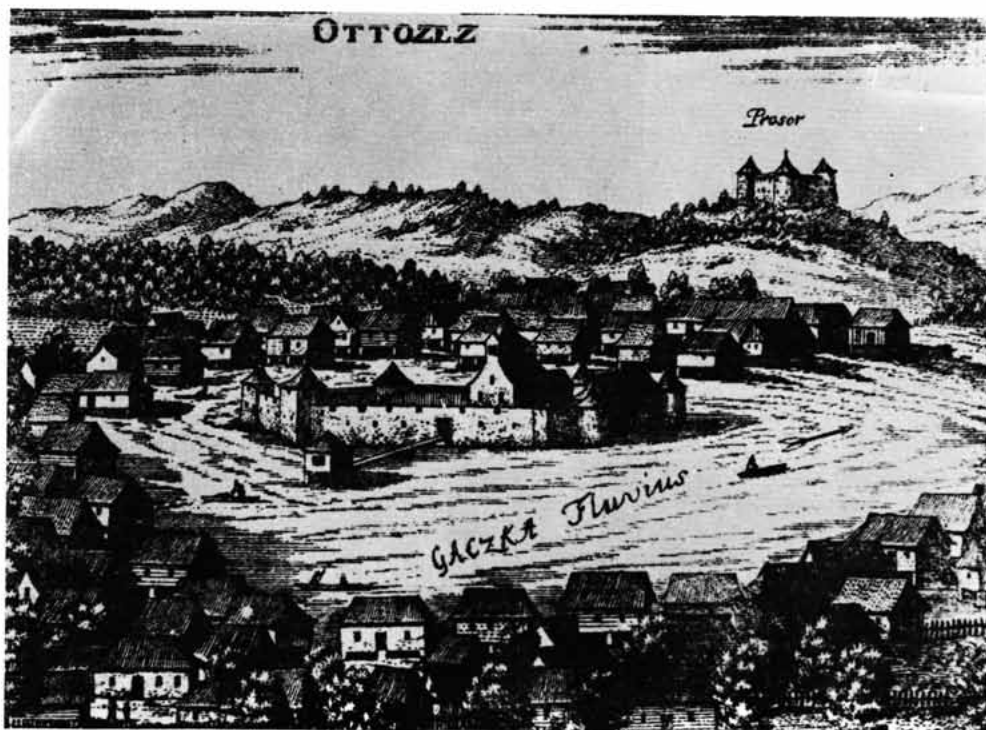

nosi dijete od Turčina, pa su se dogovorile da će roditi potajno i lagati Ivi, kojeg je car pozvao u vojsku. Rodile su sinove – istog dana: »do podne je juba Ivanova,/ a od podne sele Ivanova./ Jena drugoj pristupit ne mogle./ Kad izašle do tri nedijice,/ onda javlja juba Ivanova:/ A Ivane, dragi gospodare,/ lipi san ti porod porodila,/ lipi porod dva malena sina!«

U gotovo svim tim događajima i situacijama⁵⁸ pa i kad je Ive Senjanin ubojica, otmičar ili obljublivač, simpatije su na njegovoj strani, a te simpatije, recimo, prerasle su u metaforu – ljepote, junaštva, lukavstva, dobrote, nježnosti, ili drugim riječima u zlatnu jabuku, koja u usmenom stvaralaštvu simbolizira ljudskost. Sve je tome podređeno – i povijest i prostor, pa se junaci sastaju i »kad im vakat nije« (Marko Kraljević, Janko Sibanjanin, Ivo Senjanin, Mijat Tomić), u gradovima ili na prostoru gdje nikad nisu bili (Marko Kraljević u Senju ili Marko Kraljević kao mornar, a Ive Senjanin kod Prilepa – u situaciji kanibalizma) ili u ulozi kakvu nisu imali (od toga da su jedan drugom kumovi do incesta).

I grobovi su im, uostalom, tamo gdje je htio narodni stvaralac, a ne gdje su stvarno poginuli

58. Takvih događaja i situacija doista je mnogo. Ivo Furtić je u knjizi Narodno stvaralaštvo šibenskog kraja, I Šibensko otočje, izdavač Muzej grada Šibenika, Šibenik 1980., u Betini na otoku Murteru zapisao i ove stihove: »Ne bojim se Ive kapitana./ Ako stane Ive govoriti./ Ščapon ću ga po kostin udriti./ I najzad ću do Benkovca iti« (kazivačica je Koviljka Tomas); u Jezerima na otoku Murteru zapisao je sljedeću pjesmu: »Šetnjom šete o Senja Ivane./ Ispod Senja grada kamenoga./ Gledale ga Senkinje divojke./ Gledale ga ter mu besidile./ E za najmlada jedna govorila./ 'Da san juba Ive Senjanina/ Lipi bi mu porod porodila/ Devet ćera i devet sinova./ Kad to čuje od Senja Ivane/ On otiđe bjelom dvoru svome./ Pa govori ljubi Anđelini./ 'Anđelijo, vurna ljubo moja./ E da se nisan s tobom oženia/ Davno bi te Turci obljubili./ Daj se meni s drugon oženiti./ 'Oj Ivane, moje ognijanje./ Zeni mi se okle ti je drago./ Pa on ide put Mesira grada./ Put Mesira, do svoje divojke.« (kazivačica je Mare Brnić-Milin). Kroz različite događaje i situacije prolazili su i ostali junaci, osobito Marko Kraljević i Janko Sibanjanin. Opća im je karakteristika da su svugda svuda prisutni, u vrlo maštovitim ulogama, upravo onako kako ih je vidio narodni stvaralac, metaforski, te se katkad pojavljuju i kao »Jankove košulje« ili kao »tanahne košulje«.

Sl. 50. – Stari frankopanski grad i tvrđava Otočac i utvrda Prozor, prema I. V. Valvasoru 1687.

ili umrli, gdje im je povijest obilježila početak života, životne staze i smrt, jer je narodni stvaralac, ponovimo, uskoke shvaćao kao metaforu – kao hrabrost, iznenadnost, lukavstvo, i upravo su te vrline pridonijele pričama i pjesmama o njihovu »mutnom vremenu« i »dugovječnosti«. Oni su se, uostalom, poslije 1618. tajanstveno izgubili u Žumberku, oko Otočca i Pazina ili ispod Učke u Istri, a čini se i po velebitskim vrhovima,⁵⁹ i tko zna jesu li i danas živi!?

METAPHORIC VIEW ON THE LIFE OF YUGOSLAV USKOKS

Résumé

This work relates that old Croatian writers metaphorically viewed (felt) the folk singers and their songs. It is the case with the songs about the Uskoks and their companies. The conclusion is that all songs about the Uskoks are a metaphor or that all Uskoks are a metaphor (the metaphor *over* the text). The author tries to prove this with the examples from the so called »završka guslarska« zone (the region around Dinara/Kunara/ mountain).

59. Priču o potomcima uskoka po velebitskim vrhovima čuli smo 1966. kad smo putovali do Dokoza, Milovca, Gornjeg i Donjeg Vaganca iznad Starigrada (Paklenice). Tvrdili su da su se njihovi preci tu sakrili pred Mlečanima i Austrijancima. Mnogi od njih naselili su se u novije vrijeme u Starigradu (Paklenici) i okolici, bliže k moru i svijetu.